

SUOPROTIS

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

Kaip atsitiko, kad lietuviais gimėm?

Prof. Kęstutis SKRUPSKEĖLIUS

Nepriklausomai Lietuvai sunkiu metu Kaune, senosios rotušės aikštėje, 1919 metų rugpjūčio 17 dieną susirinko 20 tūkstančių žmonių – bent tiek jų suskaičiavo žurnalistai.

Išklausiusi ugingas oratorių kalbas ir pakartotinai orkestro grojamą himną, minia patraukė Didžiąją Vilniaus gatvę Donelaičio gatvėn, prie vyriausybės rūmų, kur ministrų akivaizdoje pasižadėjo priešintis lenkams iki paskutinio kraujo lašo.

Tai buvo tamsios dienos. Tą pavasarį, gegužės 26 d., Lietuvos Laikinoji vyriausybė paskelbė beveik visuotinę krašto mobilizaciją. Karo tarnybon turėjo prisistatyti visi piliečiai, gimę 1894-1900 metais ir baigę bent keturias klases. Išimtį sudarė tik būtiniausių tarnybų darbuotojai. Tarp kitko, mobilizacija, apimanti ir aukštųjų mokyklų studentus, gerokai lėtino pirmojo lietuviško universiteto steigimą, nors būtinybė turėti universitetą buvo akivaizdi.

Tuo metu lenkų kariuomenė, kai kur sukilusių vietinių lenkų talkinama, vasarai baigiantis jau buvo užėmusi Vilnių, Punkską, Seinus ir veržėsi gilyn į kraštą. Kaune bijota jau trečios, Lietuvai dar nepalankesnės demarkacijos linijos. Suaugusieji karščiaivosi, vaikai „kiek kojos neša“ bėgiojo gatvėmis dalydami proklamacijas. Lenkų agitatoriai – tarp jų ir Kauno miesto tarybos narys, laikomas endeku (Lenkijos endekai, tautiniai demokratai, siekė visiškai inkorporuoti Lietuvą ir priešinosi net federacijos idėjoms), - įkalbinėjo nemitinguoti, esą, viena Lietuva vis tiek neišsilaikys ir turės jungtis prie Lenkijos.

Nors aistros buvo nukreiptos prieš lenkus, besiveržiančius į kraštą, krikščionių demokratų vadas Mykolas Krupavičius, galbūt iškiliausias prieškarinio oratoriaus ir politikas, į minią, susirinkusią prie rotušės, kreipėsi ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai. Pasirodo, minioje būta ir vien lenkiškai kalbančių lietuvių, reikėjo, kad ir tokie suprastų. M.Krupavičiui baigus kalbėti, visi šaukė lenkiškai: „Tegyvuoja nepriklausoma Lietuva“.

Lenkų kalbos vartojimas rodo, kad mėginta lenkiškai kalbančius lietuvius skirti nuo lenkų, spėčiau, ne tiek pagal kilmę ar kalbą, kiek pagal nusistatymą nepriklausomybės atžvilgiu. Lietuvis – tai nepriklausomos Lietuvos šalininkas, o lenkas – tai tas, kuris siekia vienokia ar kitokia forma atgaivinti uniją.

Atrodo, ieškota formulės, apimančios visus naująjai valstybei lojalius gyventojus, nors ir pripažįstant lietuvių – kalbos bei kultūros požiūriu – pirmumą.

Reikšmingas Krupavičiaus retorikos turinys: „Lenkai eina savo dvarų gelbėti – mūsų tėvų-protėvių prakaitu ir krauju aplaistytą žemelę išplėsti iš mūsų darbininkų ir juos padaryti savo vergais“. Kalbėdamas lenkiškai, jis pabrėžė socialinį teisingumą, tačiau pridūrė, kad ne visi lenkai blogi. Protestuojama tik „prieš Varšuvos imperialistus ir tuos lenkus dvarponius, kurie lietuvių prakaitu lig šiol bemisdami vėl nori lietuvius lenkams parduoti“. Jo nuomone, dori Lietuvos piliečiai lenkai turėtų sekti žydų pavyzdžiu ir remti Lietuvos reikalus.

Prie Rotušės kalbėjęs žydų atstovas Levas Garfunkelis, sionistas, žydų autonomijos teoretikas ir puoselėtojas, skatino žydus remti lietuvius, nes Lietuvoje gerai būsia visiems. Nežinau,

Teksto šaltinis:

Žurnalas „Kultūros barai“ (2007),
Nr. 9.

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

kokia kalba jis kalbėjo, tačiau minia jam plojo. Prie vyriausybės, Donelaičio gatvėje, žydų atstovas žydiškai kvietė savuosius talkinti lietuviams kurti laisvą valstybę.

Taigi tikriausiai gausiausiame to meto lietuvių susitelkime, skatinant tautines, nacionalistines aistras, vartotos ne vien lietuvių, bet ir žydų, ir lenkų kalbos. Akcentuota – bent taip pateikė spauda – ne romantiškai didvyriška tautos praeitis, bet ir socialinis teisingumas. Gal Krupavičius ir žadino patriotinius minios jausmus, bet spaudai, matyt, ne tas buvo svarbu.

Kartais Lietuvos raidą norima įsprausti į priešpriešos tarp pilietinės ir tautinės valstybės rėmus, pirmąją siejant su tikrąja demokratija, tolerancija, plačiu žvilgsniu, aukštesne kultūra, o antrojoje įžvelgiant tik siaurus nacionalistinius interesus.

Pavyzdžiui, Rimantas Miknys apie Mykolo Romerio federalinės valstybės viziją, paremtą „kraštietiška-krajovcine“ ideologija, rašo: „Krajovciškumą jis apibrėžė kaip griežtai demokratinę, antinacionalistinę ideologiją, grindžiamą bendros pilietybės principu. Šis principas buvo iškeliamas virš tautinio, taip stengiantis derinti krašto tautų etnokultūrinius poreikius ir siekius.

Deja, jam nepavyko sutelkti įtakingesnio šios idėjos pasekėjų būrio, nepavyko surasti reikiamo pritarimo nei tarp to meto lietuvių, nei tarp lenkų politikų (...). Ir vieni, ir kiti orientavosi pirmiausia į tautinių interesų tenkinimą ir tokios orientacijos pagrindu – į tautinių Lietuvos ir Lenkijos valstybių kūrimą (...) nusvėrė siauri tautiniai interesai (...). Ir Lenkija, ir Lietuva koja koton žengė su to meto beikeičiančia Europa kaip valstybės, integruojančios individus į tautines, o ne į pilietines visuomenes“.

Miknys pažymi, kad jau 1920 metais Lietuvos kaip tautinės valstybės teisėtumas Romeriui nekėlė jokių abejonių.

„Tačiau net ir tautinės valstybės realijų padiktuotoje vertybių skalėje jo akademinė pozicija liko ne tautinės, o klasinės demokratijos pusėje. Visa savo veikla tarpukario Lietuvoje jis stengėsi, kad būtų sukurta ne nacionalizmo principais besitvarkanti, o demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė.“

Šiuo atveju svarbus ne vien turinys, bet ir tonas, perteikiantis paties Miknio vertybinį nusiteikimą. Istorikas ypač pabrėžia kontrastą tarp nacionalistinių valstybių ir pilietinių, klasikinių demokratijų.

Pilietinės ir tautinės valstybės priešprieša – tam tikras abstraktus modelis, kaip ir visi teoriniai modeliai tik apytikriai atitinkantis tikrovę. Nemanau, kad kur nors yra tokia pilietinė, „klasikinė demokratija“, kur grupinis identitetas neribotų individo, kaip krašto piliečio, raiškos.

Jeigu pilietiškumas laikomas tikros demokratijos sąlyga, tai tikrų demokratijų niekur nėra ir nebuvo. Niekur nėra ir tokių tautinių valstybių, kurių piliečiai būtų tik vienos kalbinės ir kultūrinės grupės nariai.

Visos Vakarų valstybės, tarp jų ir prieškarinio Lietuva, derina – ne visada sėkmingai – pilietinės ir tautinės valstybės elementus. Visos jos mišrios. Nežinau nė vienos, kurioje priklausymas atitinkamam kalbiniam ir kultūriniam sluoksniui būtų privaloma pilietiškumo sąlyga.

Tautinės valstybės kryptimi – tautą tapatindama su biologine rase, bet ne su kultūra – toli nužengė XX a. ketvirtojo dešimtmečio Vokietija. Visaverte Izraelio pilietyste gali džiaugtis tik atitinkamos religinės ir kultūrinės grupės nariai. Bet ir šiais atvejais faktinė padėtis gerokai sudėtingesnė.

Viena vertus, Vokietija rasiu grynumo dėlei išstūmė net ir tuos piliečius, kurie kalbos ir kultūros požiūriu buvo vokiečiai. Antra vertus, ji savinasi net ir tokius, kurie dėl kultūrinių skirtumų vokiečiais savęs nelaikė. O Izraelis iš skirtingų elementų siekia suformuoti vieną hebrajiškai kalbančią tautą.

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

Tačiau, nors visos valstybės pilietybę suteikia daug kam, visur vyrauja viena ar kelios kalbinės ir kultūrinės grupės. Pilietinės demokratijos modeliu laikomos Jungtinės Amerikos Valstijos, ir paviršutiniškai žiūrint, tai tiesa.

Pilietybę suteikiama visiems, kurie atitinka teisinius reikalavimus, nepaisant jų tautinės ir kultūrinės priklausomybės. Bet per visą JAV istoriją šioje šalyje vyrauja baltaodžiai, anglakalbiai, protestantai, ir ne jie derinasi prie kitų – tiek tikrieji senbuviai, tiek naujieji atvykėliai derinasi prie jų. Per visą JAV istoriją galingos asimiliacinės jėgos tirpdė kitataučius, naikino jų savitumą ir anglakalbių protestantų pagrindu susiformavo nauja tauta. Reikšmingesnį savitumą išlaikė tik krašto pašaliuose gyvenantys negausūs senbuvų būreliai, dažnai brangiai už tai mokėdami.

Lietuvoje asimiliacinės jėgos taip pat buvo stiprios, bet jos veikė lietuvių nenaudai. Atmintina, kad nemažai net ir atgimimo veikėjų kalbėjo lenkiškai, kalbėti lietuviškai dažnai buvome raginami tų, kurie patys tos kalbos nemokėjo.

Tikėtina, kad Romerio ar kieno kito federalizmą įgyvendinę lietuviai, kaip silpnesnės kultūros atstovai, būtų lenkėję sparčiau, arba šalia lietuvių, lenkų, gudų ir žydų būtų susiformavusi ir savotiška vilniškių tauta, žinoma, lietuvių sąskaita. Ne lenkakalbiai būtų mokęsi lietuvių kalbos, bet mūsų lenkiškai mokantys inteligentai būtų natūraliai, nepastebimai ištirpę lenkų masėje.

Pilietybės klausimas to meto Lietuvoje buvo sudėtinga tema. Manau, ieškota vidurio kelio, vengiant tiek tautinės, tiek pilietinės valstybės kraštutinumų, bet, aišku, nesutariant, kur tas aukso vidurys ir kaip jį rasti.

Kompromisinę formulę 1917 m. pasiūlė krikščionių demokratų „Tėvynės Sargas“: „paieškoti nepriklausomybės mūsų kraštui, jo šeimnininko-tvarkdario teisių mūsų tautai ir teisybės visiems Lietuvos gyventojams“. Atsižvelgiant į Lietuvos problemos sudėtingumą, nenuostabu, kad konkrečiai nenurodoma, kaip išskirtinai lietuviams rezervuotas šeimnininko-tvarkdario teises derinti su visų kitų gyventojų „teisių pilnybe“.

Bet šioje formuluotėje vis dėlto yra tiek tautinės, tiek pilietinės valstybės elementų, ji lengvai pritaikoma ir JAV, ir daugeliui kitų valstybių: „teisių pilnybė“ garantuojama visiems, bet tik vienai kalbinei ir kultūrinei grupei suteikiamos šeimnininko-tvarkdario teisės. Kaip žinoma, Lietuvoje derinti pilietiškumą su tautiškumu padėjo kultūrinė autonomija, o JAV, tarp kitko, jos neturi (išimtys – kai kurie indėnų rezervatai, kurie į JAV įsijungė, pasirašę sutartis). Kai kuriais atžvilgiais Lietuva panašesnė į Kanadą, nes ir pas mus, ir Kanadoje savitumą išsaugoti lengviau.

„Pirmą vietą“ lietuviams pripažino ir kai kurie žydų laikraščiai. „Di jidiše štime“ rašė: „Lietuviai klysta manydami, kad kraštą ištikęs pavojus yra jų vienu bėda. Tai visų piliečių rūpestis. Ir pridūrė, kad ne visi Lietuvos lenkai yra lietuvių priešai“.

1920 metais Lenkijos kariuomenei vėl veržiantis į kraštą, tiek Steigiamasis Seimas, tiek spauda ypač pabrėždavo pilietiškumo principą, aišku, ne visi tą darė nuoširdžiai. Seimo neeiliniame

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

posėdyje vokiečių frakcijos atstovas pareiškė: „Lietuvos vokiečiai, kurių yra į 66 tūkst., yra Lietuvos piliečiai ir aukaus visa ką bendrosios tėvynės laisvei apginti“. Žydų atstovas pažadėjo, kad žydai ją gins „darbu, gyvybe ir aukomis“.

Lojalumo neišreiškė tik lenkų frakcija, nors savo kalboje Krupavičius tiesiogiai kreipėsi į ją. Vėliau ji įteikė protestą, esą Seimas įžeidęs visus lenkus.

Rugsėjo pabaigoje sudaryto Lietuvos Gynimo Komiteto – rinkti aukas karo reikalams – pagrindas irgi buvo ne tautinis, bet pilietinis, jo valdyboje buvo ir vokiečių, ir žydų. 1920 m. spalio 13 d. „Lietuva“ kartu su katalikiška „Laisve“, žydų ir vokiečių laikraščiais išleido specialų „Lietuvos gynimo numerį“. Antraštė – lietuviškai, vokiškai ir žydiškai (hebrajiškomis raidėmis), keli puslapiai lietuviškai, keli žydiškai, keli vokiškai. Lenkiškų puslapių nebuvo.

Krupavičius, kalbėdamas Seime, padarė kelias istorines užuominas, bet pagrindinis akcentas buvo socialinis. Pasak jo, užpuolimas – „tai Lietuvos dvarininkų darbas“.

Būtent jie, užstatę savo dvarus Lietuvoje, gautais pinigais finansuoja užpuolimą. Lietuvos Gynimo Komiteto atsišaukimo tematika panaši: „stipriai susijunkime į gynimo komitetus, imkimės ginklo, sekime ponus ir jų bičiulius, ir iškovosime sau laisvę, pačių žmonių valdomą Lietuvą“.

Įdomu, kad panašiai galvojo ir Romeris. Vilniuje, lenkų spaudoje, pasivadinęs Lietuvos lenku, jis paskelbė laišką teigdamas, kad lenkų politika neišreiškia demokratinės lenkų valios. Lenkijoje „šlėkta“ pernelyg įtakinga ir todėl lenkai nesugeba bendradarbiauti su „tokiomis demokratijomis kaip Lietuva“. Vilniaus okupacija pažeidžia krajovaldymo teisę daryti įtaką savo krašto likimui.

Miknys remiasi klaidinga prielaida, kad pilietiškumas priklauso vien nuo santykių su lenkais ir kad federalizmas mišrioje valstybėje yra vienintelis pilietinės demokratijos įgyvendinimo būdas. Valstybės ir tautos ribos niekur nesutampa, todėl, laikydami federalizmo normą, beveik visoms valstybėms turėtume prikišti pilietinės demokratijos stoką.

Tačiau pilietinė demokratija galima ir siauresnės apimties valstybėje. Viskas priklauso nuo konkrečių pilietybės sąlygų. Lietuvoje kalbinis ir kultūrinis lietuviškumas nebuvo nei būtina, nei pakankama pilietybės sąlyga. O federalines idėjas skelbė toli gražu ne vienas Romeris. Jas skelbė ir Stasys Šalkauskis, ir geografas, krikščionių demokratų veikėjas Kazys Pakštas, kartais laikomi nacionalistais. Spėčiau, kad federalizmo klausimu „nacionalistai“ mažai kuo skyrėsi nuo pilietinės demokratijos šalininkų.

Tačiau prieš karą federalizmui nepritarė didžiosios valstybės dėl pakankamai aiškių priešasčių. Pavyzdžiui, Pakšto Baltoskandijos idėja nežavėjo švedų. Kuo trys Baltijos šalys galėjo masinti švedus, kad šie prisiimtų milžinišką atsakomybę ir riziką, kišdamiesi į būsimo vokiečių ir rusų karo pagrindinių mūšių erdvę? Politiškai realiausia ir kultūriškai nepavojingiausia būtų buvusi federacija su latviais ir estais. Pažangos būta, gerų norų nestigo, bet jie nebuvo vaisingi, nes susidūrė su grėsmingomis Klaipėdos ir Vilniaus problemomis.

Apie autorių:

Kęstutis SKRUPSKELIS (angliškai pasirašo Ignas K.) – gimė Kaune, filosofijos istorikas, dėstė filosofiją Pietų Karolinos universitete (JAV) ir Vytauto Didžiojo universitete, šiuo metu profesorius emeritas. Akademinė specialybė – Amerikos filosofijos istorija ir filosofinių tekstų tyrinėjimas bei redagavimas. Ilgus metus rengė vieno žymiausių amerikiečių filosofų Williamso Jameso tekstus. Domisi prieškarinio Lietuvos intelektualinio gyvenimo bei spaudos istorija. Parašęs ir išleidęs knygas „Ateities draugai. Ateitininkų istorija iki 1940 m.“ (2010), „Vaikų žaidimas: „XX amžiaus“ karikatūros“ (2008), paskelbęs straipsnių *Naujajame Židinyje-Aiduose, Kultūros baruose, Į laisvę* ir kitur.

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

Daug svarstyta ir apie daugiatautę, kantoninę Lietuvą, apimančią Žemaitijos, Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko sritis. Čia vėl pasireiškė kūrybinga Pakšto vaizduotė bandant išspręsti Vilniaus klausimą ir normalizuoti santykius su Lenkija. Tačiau nei Pakšto, nei kitų federacinės vizijos, galėjusios padidinti Lietuvos saugumą, nesulaukė didesnio visuomenės atgarsio, nors joms skleisti įsteigta net draugija. Kodėl? Manau, tai suprasime, tik įsigilinę į mūsų tautinio atgimimo specifiką.

Kalbos apie „siaurus tautinius interesus“ mažai ką paaiškina. Geriausiu atveju nurodo pasekmes, o ne priežastis. Kodėl nuėjome „siaurų tautinių“ interesų keliu? Kokie veiksniai lėmė, kad tautinio atgimimo metu norėjome tapti šeiminingais-tvarkdariais su niekuo, ypač su lenkais, nesidalydami?

Kartais sakoma, kad pasirinkome siaurą – kalbinį ir kultūrinį lietuviškumą. Kur kas rečiau svarstoma, kodėl jį pasirinkome.

Vienas iš pavyzdžių – Egidijaus Aleksandravičius ir Antano Kulakausko „Carų valdžioje“. Skyrelyje „Vietoje epilogo“ jie apibendrina lietuvių tautinio atgimimo raidą, pateikdami vieną kitą užuominą į „socialinį klausimą“.

Tačiau jie atpasakoja tik politinę įvykių seką, nekalba apie tai, kad svarbiausias socialinis klausimas buvo žemės nuosavybė. Jie pamini, kad jau „Aušros“ laikais „savo veiklą pradėjo įvairios idėjinės, tarpusavyje konfliktuojančios srovės“. Bet kodėl jos išsiskyrė, kodėl konfliktavo? Atsakymo nerandu. Antras pavyzdys: „Lietuvių atgimimo istorijos studijų“ serijoje du tomai skirti Mykolui Romeriui, į Lietuvos gyvenimą įsitraukusiam, kai atgimimas jau buvo pasibaigęs, bet nė vieno Krupavičiui.

Nors Romeris pristatomas kaip liaudies revoliucijos šalininkas, Paryžiuje apgynęs diplominį darbą „Agrarinis klausimas Rusijoje“, studijoje nėra nė vieno socialines nuostatas gvildenančio rašinio.

Socialines atgimimo ir skirtingų srovių atsiradimo priežastis pabrėžė Albinas Rimka, priklausantis pirmajai akademinų mūsų istorikų kartai: tautinį sąjūdį ir visą jo įvairovę lėmė socialinės sąlygos. „Bet jeigu mes pripažinsime, kad tautybė yra /.../ socialinio gyvenimo padaras, tai ir visas patriotizmas, kuriuo iš karto buvo remiamas lietuvių tautinis judėjimas, privalėjo turėti pagrindo tame pačiame socialiniame gyvenime“. Aleksandravičius ir Kulakauskas Šliūpą mini tik kelis kartus, prabėgomis, veikėjų sąrašuose, o Rimkai jis – centre, nes nuo pat pradžių akcentavo socialinį klausimą.

Spėčiau, kad kalbinį ir kultūrinį lietuviškumą kaltindami siaurumu ir jį nuvertindami, kartu su didžiųjų tautų istorikais smerkiame vadinamąjį nacionalizmą. Bet vertėtų prisiminti, kad didžiųjų šalių istorikai beveik nieko nežino apie mažųjų tautines apraiškas vien dėl laiko stokos ir kalbos barjero. Jie primeta mažosioms vieną kitą bendrybę, tarsi tautiniai sąjūdžiai visur kiltų dėl tų pačių priežasčių. Todėl, spėčiau, ir susiformavo klaidinga nuostata, kad iš gerojo tolerancijos kelio mus išvedė siaura tautinė romantika, kurios dėlei paaukojome kultūros visumą ir platesnius žmonijos interesus.

Aišku, mūsų tautinis atgimimas, nors savitas, bet kartu ir imitacinis, atspindintis tai, kas vyko svetur. Aišku, mums kaip ir kitiems, netrūko tautinės romantikos. Idealizuota praeitis ir pas mus vaidino svarbų vaidmenį. Tačiau pasvarstykime, kodėl romantizavome pagonybės ir Vytauto laikus, o ne – lenkų pavyzdžiu – unijos epochą? Juk semtis stiprybės galėjome ir vienur, ir kitur.

Romeris neįžvelgia tęstinumo tarp kunigaikščių Lietuvos ir Lietuvos Respublikos. Lietuvos visuomenės troškimus, jo nuomone, galėjo patenkinti tik nacionalinė (tautinė) valstybė. Apibendrinamas savo požiūrį ir, galbūt, atsakydamas tiems, kuriems tautinė valstybė reiškė tik teritorijos praradimą ir kultūrinį sumenkėjimą, jis teigė: „Vadinasi – 1918 m. tegalėjo kilti ir kilo tikrai nacionalinė - tautinė - lietuviškoji Lietuva. Ne Lietuvos Imperija, bet Lietuvos tautinė Respublika. Tai

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

yra socialinis faktas /.../ mes studijuojame objektyvinę esamą Lietuvos valstybę, o ne šiokią ar tokią subjektyvinę svajonę.“

Romerio socialinis faktas – tai valstiečiai ir jų siekimai. Čia rami, akademinė jo analizė atliepia spalvingą Krupavičiaus retoriką. Tiesa, pirmasis kalbėjo unversiteto auditorijai, o antrasis įtikinėjo 20 000 minią, bet abiem atvejais turinys maždaug toks pat. Romeris rašo: „Valstiečiai pamažu iš savo amžinojo sustingimo keliai, ištiesia savo sąnarius ir valią, ima vis labiau sverti šalies visuomenėje /.../, iki šiol pasyvi ir lokalizuota valstiečių-baudžiauninkų masė įgyja šalies pilietybę (šalies šeimininko) jausmą, ima konkuruoti ir varžytis su dvarininkais, su vietos lenkų inteligentija, su miestelėnais /.../“.

Skirtumas dar ir tas, kad Romeris kalba abstrakčiai, nepasakydamas, ko naujieji krašto šeimininkai siekia, o Krupavičius – konkrečiai. Pasak jo, naujieji šeimininkai trokšta žemės. Skaitant 1917-1918 metų spaudą susidaro įspūdis, kad lietuvių pilietinė visuomenė atsirado anksčiau negu buvo sukurtos valstybinės struktūros. Ką tik susiformavusi vyriausybė pirmą kartą į „piliečius“ kreipėsi 1918 m. lapkričio 11 d., taigi praėjus devyniems mėnesiams po formalaus nepriklausomybės paskelbimo. Formuotis valstybei trukdė kraštą okupavę vokiečiai. Bet vietinių šviesuolių – dažniausiai kunigų – iniciatyva jau buvo įsteigta keli šimtai mokyklų (daugiausia tik dviklasių, bet vis tiek mokyklų), keliasdešimt įvairaus pobūdžio kursų suaugusiems, mėgėjų teatrų, chorų, blaivybės draugijų. Kaimuose ir miesteliuose organizuotas spaudos platinimas, veikė vartotojų ir supirkėjų draugijos-kooperatyvai. Vokiečių okupacijos sąlygomis atsiradusią tuštumą lietuviai skubėjo užpildyti lietuviškomis įstaigomis, pirmiausia, mokyklomis.

Įdomus būtų tos lietuviškai švietėjiškai veikusios inteligentijos – ar ne trečiosios atgimimo kartos? – socialinis profilis. Spėčiau, kad tai buvo daugiausia stambesnių ūkininkų, smulkesnių bajorų ir inteligentų – dažniausiai kalbėjusių lenkiškai – vaikai, išsimokslinę rusinimui skirtose mokyklose ir lenkinimui skirtose seminarijose, bet lietuvybei subrendę slaptose lietuvių kalbos puoselėtojų kuopelėse. Manau, tai jie mažai raštingus ir beraščius valstiečius auklėjo politiškai, įtikinėdami, kad savoje nepriklausomoje valstybėje jiems bus geriau.

Verta pažymėti, kad veikė ne tik lietuviai. Agitaciją varė ir lenkai, ir bolševikai. Krupavičius sąmoningai akcentavo žemės reformos būtinumą, kad susilpnintų bolševikų agitatorių įtaką. Jis suprato, kad valstiečiai rems tą santvarką, kuri jiems duos žemės, varguomenė nepasitenkins vien eilėmis apie Vytautą ant balto žirgo prie Juodosios jūros, nors, manau, ir poezija buvo svarbi.

Romantiškai nuspalvinti praeities vaizdai ugdė lietuvių tautinę savigarbą. Kai kurie sociologai mano, kad grupinės savigarbos stoka skatina socialinę patologiją, savižudybes, girtavimą, nusikalstamumą, veltėdžiavimą. JAV, kiek teko įsitikinti, tos teritorijos dažniau laikomos Amerikos indėnams, tarp kurių ypač plinta sociopatologinės apraiškos. Spėčiau, tai taikytina ir mums.

Tų laikų inteligentijos socialinio portreto svarbus bruožas – tautinę savigarbą menkinanti patirtis. Marija Urbšienė atsiminimuose pasakoja, kaip Rygoje, maždaug 1900 metais, jos mamai su šeimos draugu lietuviškai šnekučiuojantis, nepažįstamas žmogus lenkiškai pasišaipė: „Na, ką? Prisimenate, kaip kiaules ganėte“. Tiesa, nemandagiam tipui atsikiršta: „Jei turėčiau botagą, prisiminčiau“. Bet tai ne vien smagus anekdotas. Tokią panieką patyrė daugelis iš jaunosios to meto šviesuomenės.

Juo labiau kad lietuviai buvo ne vien tariamai nekultūringi, bet ir sudarė vargingiausią visuomenės sluoksnį. Pasak Augustino Janulaičio, Lietuvoje vietoj luomų formavosi viena virš kitos stovinčios tautos, t.y. luomai ir tautybės apytikriai sutapo. Aukščiausias aristokratų luomas – tai žemės savininkai, daugiausia lenkai, nors buvo ir lietuviškai nusiteikusių. Miestiečių – vidurio – klasėje vyravo žydai, o lietuviai (ir gudai) priklausė žemiausiam smulkių ūkininkų ir ūkio darbininkų sluoksniui.

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

Lietuvių lenkėjimą, kaip perėjimą iš žemesnio luomo į aukštesnį, autobiografinėje apysakoje su humoru vaizduoja Ignas Šeinius – mama jį išbarė, kad atsisako kalbėti lenkiškai. Tėvų manymu, lenkiškai geriau, nes galima su dvarininkais susikalbėti.

Be to, jie bijojo, kad sūnus Vilniun nuvažiavęs paklys, nes nemokės kelio paklausti. Beje, tarp savęs tėvai kalbėjosi lietuviškai, bet su vaikais – lenkiškai, nors tėvas menkai tą kalbą mokėjo ir jos nemėgo. Šeinius pasakojo apie dvarininkę, kurią pasveikino lenkiškai, o ji pirštiniuota ranka paglostė jam galvą, bet paskui pirštinę nosine šluostė.

Sakoma, kad tie, kurie sulenkėjo, lietuvius niekino dar labiau negu lenkai. Kodėl? Manau, tai „nouveau riche“ laikysena – tokiems labai svarbu pabrėžti, kad jie ne prasčiokai.

Lietuvių santykius su lenkais lėmė krašto luominė diferenciacija. Luominiams interesams išsiskyrus, išsiskyrė ir tautiniai. Tokio požiūrio bent iš pradžių laikėsi ir Romeris, įtikinėjęs lenkus, kad lietuvių priešiškamą jiems kelia „socialinis antagonizmas išnaudotojams dvarininkams“.

Lietuvių inteligentai išmoko lenkiškai kalbėti be akcento, perėmė lenkų mandagumą, idealizavo unijų laikus. Ištirpę lenkų kultūroje, jie būtų išvengę užgaulių užuominų apie ganytas kiaules ir įsitvirtinę aukštesniame luome. Bet tokiu atveju nebūtų buvę žemės reformos ir valstiečių lūkesčiai nebūtų išsipildę. Manau, Krupavičius teisus, kad to pasekmės būtų buvusios tragiškos. Esant tokiai luominei diferenciacijai, nebuvo galima imtis socialinių reformų, neugdant lietuvių tautinės kultūros ir nekuriant tautinės valstybės.

O kas, jeigu būtų susitvėrusi kantoninė Lietuva su dideliu lenkų kultūros plotu ir lenkų kalba kaip viena iš valstybinių kalbų? Lietuviai būtų sudarę labiausiai atsilikusį kantoną, įsiterpusį lenkų kultūros erdvėje, o žemės reforma kažin ar būtų įvykusi. Argi lenkų dominuojamoje federacijoje būtų buvę įmanoma nacionalizuoti lenkų dvarus ir juos dalyti lietuviams?

Kad žemės reforma atsidūrė konflikto centre, rodo ir Juozapo Albino Herbačiausko, kantoninės, federaciniais ryšiais su Lenkija susaistytos Lietuvos šalininko, laikysena: Lenkijoje pristatydamas Lietuvos politikus tik vieną Krupavičių – žemės reformos architektą – jis apšaukė fanatiku, despotu, apkaltino žemės ūkio sugriovimu. Manau, Krupavičiaus perdėta retorika radosi slepiant pagrįstą baimę, kad susidėjus su lenkais reformų nebus.

Lietuvių pilietinė veikla – mokyklos, pirkėjų draugijos – neišvengiamai kirtosi su kitų gyventojų interesais. Lenkakalbiai irgi steigė mokyklas, o visur trūko ir tinkamų patalpų, ir mokytojų.

Daugelis vaikų tiko mokytis ir vienur, ir kitur, pavyzdžiui, lietuviškai kalbantys Šeinius tėvai ugdė sūnų lenkiškai. Išsilavinę, kad ir menkai, valstiečiai jau kenkė dvarininkų interesams. Pramokę skaityti, šiek tiek apsitrynę, jie reikalautų lengvesnių darbo sąlygų, geresnės medicininės priežiūros, pramoninių prekių, mokyklų savo vaikams. Visa tai mažintų dvarų pelną. O pirklių draugijos žeidė žydų interesus – dėl atsiradusios konkurencijos teko brangiau mokėti už superkamus žemės ūkio produktus.

Darė įtaką ir jaunųjų inteligentų patirtis. Manau, istorikai per mažai dėmesio kreipia į tos kartos psichologines žaizdas. Jų aplinka, menkinanti tautinę savigarbą, pajuokianti tariamai muzikišką lietuviškumą, vertė juos arba sulenkėti, arba likti niekinamais muzikais. O sava valstybė – tai proga išlikti lietuviais ir tapti šeiminkais-tvarkdariais.

Bet svarbiausias dalykas, manau, buvo socialinės reformos. Liudas Gira, vienas pagrindinių to meto „Tėvynės Sargo“ bendradarbių, 1918 metų pradžioje kreipėsi į Vilniaus krašto gyventojus: „laikydamasis lietuviybės ne tik neprakiši, nenustosi duonos, bet dar stipresnę rasi joje atramą kovoje dėl būvio, kad dėl lietuviybės niekas tavęs nestumdys ir nebedrįs pajuokti, žodžiu sakant, kad lietuviu būti yra naudinga“.

Lenkiną, Giros nuomone, lenkai darbdaviai ir įsigalėjusi „didžiausia nesąmonė“, neva būti kataliku ir lenku yra tas pats. Tik lietuviai inteligentai ir darbdaviai galėtų parodyti, kad „lietuviai

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

– tai jėga“. Gira piešia ne senosios Lietuvos idilišką vaizdą, o tautinę savigarbą sieja su socialinėmis reformomis, pabrėždamas lietuviškumo naudą.

Nustebau, kiek daug to meto spaudoje radikalios revoliucinės retorikos. Dažnai skelbta, kad naujojoje Lietuvoje valdžia priklausys darbininkams ir valstiečiams. Dar radikalesnės pozicijos laikėsi vyriausybės dienraštis „Lietuva“, pradžioje redaguotas valstiečio liaudininko Albino Rimkos. Pavyzdžiui, rašydamas apie demonstracijas Kaune, laikraštis pabrėžė, kad Lietuvos laisvę gina „darbo liaudis“: „Lenkai ir rusai Lietuvos dvarininkai lietuvių darbininko prakaitu sukrautais milijonais perkasi sau baltagvardiečių gaujas ir traukia mūsų žemės savo dvarų atsivaduot.“

O svarstydamas Lietuvos ir Lenkijos sugyvenimo galimybes, Lietuva padarė tokią išvadą: „(...) tatau bus galima tik tuomet, kai Varšuva atsisakys nuo savo grobiamųjų tendencijų (...) Šiomis dienomis susidėjusiomis aplinkybėmis tai nėra galima – Varšuvoj galią tebeturi endekai, darbo žmonės nuo politikos vairo tebestovi toli (...) Kad Lietuvos darbo žmonės su lenkų darbo žmonėmis susitarti sugebės, mes neabejojame“.

Akivaizdu, kad, Lietuvos nuomone, tautinis konfliktas yra luominės sanklodos padarinys, Lietuva – darbo žmonių valstybė, o Lenkija – ne. Unijos idėjai pritaria tik tie Lietuvos lenkai, kurie nepripažįsta „esančios darbininkų ir valstiečių valdžios“.

Padidintu šriftu, pirmame puslapyje „Lietuva“ ragino žmones išpirkti valstybės paskolą, nepriklausomą Lietuvą siedama su gausiu derliumi, panašiai, kaip mūsų laikų reklamose laisvalaikiais siejamas su putojančiu alumi: „Valstiet! Pažiūrėk į siūbuojančius javų laukus (...) ir atsimink, kad išbadėję priešininkai tyko tą visą iš tavęs pagrobti. Taigi, svarbiau ne didinga praeitis, bet apčiuopiama nauda – pirkdamas šautuvus valstybei, gini savo prakaitu išaugintus siūbuojančius javus.“

Socialdemokratai buvo dar radikalesni: „Laukan iš Lietuvos kolčiakininkus, sugriuvusio carizmo bernus. Laukan lenkų legionus, Lietuvos dvarininkų sėbrus (...) Tegyvuoja viso pasaulio darbininkų vienybė“. Tai ne Mickevičiaus-Kapsuko, bet nepriklausomos Lietuvos kūrėjų retorika!

Krikščionys demokratai gal kiek švelniau, bet irgi rašė apie lenkus, trokštančius „mūsų krašte ‚chlopų‘ sprandais jodyti“. Krikščionys demokratai prisistatydavo kaip darbininkų partija – tuo ji skiriasi nuo Tautos pažangos (būsimųjų tautininkų), atstovavusios inteligentijai. Darbininkai šiuo atveju – tai dvarų, žemės ūkio samdiniai.

Žemės reforma buvo pagrindinė programinė jų nuostata. Albinas Rimka, valstietis liaudininkas, 1918 metais Voroneže paskelbė kreipimąsi „Dėl žemės klausimo Lietuvoje“. Jo nuomone, turi būti nedelsiant sudarytas žemės fondas konfiskuojant caro šeimos, valdininkų ir net bažnyčios žemes, nereikalingas parapijų išlaikymui. O dvarų žemės, viršijančios tam tikrą normą, turi būti „priverstinai“ supirktos nustatytais kainomis. Krupavičius Rimkos leidinį recenzavo palankiai.

Ir savo brošiūrose Krupavičius dėstė žemės reformos būtinumą. 1928 metais leidinyje „Kova už žemę ir ūkininką“ jis rašė: „Lietuvių krikščioniškoji demokratija nuėjo (...) nurodytais keliais. Jie sutvarkė žemės klausimą jų nurodymais. Tuo būdu (...) sustiprintas ūkininkų luomas ir išvengta socializmo ir revoliucijos įsiviešpatavimo“.

1918 m. lapkričio 11-ąją, pirmą kartą kreipdamasi į Lietuvos žmones, Laikinoji vyriausybė akcentavo būtent socialinę programą. Reikia kurti savas įstaigas, kad žemdirbiai gautų žemės, o darbininkai, turėtų „darbo ir uždarbio“, būtų apsaugoti nuo „išnaudojimo“.

„Tėvynės Sarge“, straipsnyje „Lietuvos dvarininkai sukruoto“, inicialais pasirašęs Liudas Gira teigė, kad Lietuva, „sudaryta ir tvarkoma pačių lietuvių inteligentų, valstiečių ir darbininkų“, per daug nenuskriaus ir dvarininkų, bet pasirūpins „tinkamu liaudies aprūpinimu žeme“. Nors Gira tikino, kad dvarininkai nebus per daug skriaudžiami, kiekvienas žemvaldys suprato, kad kėsিনamasi į jo valdas, nes žemę reikės iš ko nors paimti.

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

1918 m. liepos gale Kaune įvyko dvarininkų, kunigų ir Lietuvos Tarybos atstovų konferencija, kur tartasi, kaip atgaivinti krašto ūkį. Nutarta steigti bendrą „Žemininkų sąjungą“. Tačiau Gira aiškino, kad stambieji dvarininkai plano atsisakę ir savo interesams ginti įsteigę „Lietuvos žemės savininkų sąjungą“. Jo nuomone, dvarininkai veržiasi prie valdžios, kad kuo mažiau prarastų. Tiesa, Žemės savininkų sąjunga pasiskelbė esanti nepolitinė ir remianti nepriklausomą Lietuvą. Tačiau kokia gi ta „inteligentų, valstiečių ir darbininkų“ Lietuva, jeigu žemė lieka tose pačiose rankose? Manau, šios konferencijos turinys svarstomam klausimui labai reikšmingas.

Atsižvelgdama į bręstantį luominį ir tautinį konfliktą, 1918 m. lapkričio 11-ąją Laikinoji vyriausybė kreipėsi ne į lietuvių kalbos ir kultūros atžvilgiu, bet į visus piliečius – gyventojus, nes apibrėžtos pilietybės dar nebuvo, užtikrindama, kad rūpinsis visais, „neskirdama nei kalbos, nei tikybos, nei lyties“. Parapijų ribose visi „vyresnieji be kalbos ir tikybos skirtumo“ kviečiami susirinkti, išrinkti savivaldos organus ir surasti kelis „stiprius ištikimus“ vyrus tvarkai palaikyti.

Tokiu būdu, nors ir atmetusi federacines ir kantonines idėjas, vyriausybė išlaikė pagrindinę pilietinės valstybės nuostatą. Manau, tas faktas, kad Krupavičius Kaune per demonstraciją, miniai reikalaujant, prabilo lenkiškai, irgi liudija bendros kalbos su visais prieš lietuvių politinius siekimus nekovojančiais gyventojais paieškas. Manau, daugeliui gyventojų, lengvai galėjusių tapti ir lietuviais, ir lenkais, ir gudais, tautiniai skirtumai atspindėjo veikiau politinius siekimus, o ne kalbos ir kultūros skirtumus, nes ir politinė diferenciacija priklausė nuo luominių interesų.

Nesu istorikas ir galiu siūlyti tik hipotezes, temas tyrinėjimams, išreikšdamas istorijos mėgėjo pageidavimą, kad rastųsi daugiau aiškinamosios istorijos, kuri padėtų geriau suprasti įvykius. Kalbos apie „siaurus tautinius interesus“ mažai ką paaiškina. Daugiau paaiškintų socialinė istorija. Manau, pabrėždami vien tautinį atgimimą, praleidžiame veiksnius, kurie tą atgimimą skatino. Lietuviais pasijutome ne todėl, kad mūsų seneliai rožinėmis spalvomis tapė didingą praeitį, bet todėl, kad tautinė kultūra ir tautinė valstybė buvo geresnio gyvenimo sąlyga.

Mūsų atgimimas per dažnai vertinamas vien kaip tautinis ir politinis įvykis. Manau, kartu tai buvo ir socialinis įvykis, žemiausiam sluoksniui siekiant socialinių garantijų. Tautinį atgimimą vainikavo lietuviškos mokyklos, lietuviškas universitetas, politinį – nepriklausoma Lietuvos valstybė, socialinį – žemės reforma.

Dvarų išparceliavimo programa sulaukė kritikos, esą technikos, milžiniškų investicijų amžius nėra smulkių ūkių gadynė. Gal teisūs buvo dvarininkai ir būsimieji tautininkai, kad išparceliavimai susilpnins krašto ūkį. Bet atgimimo dinamikai esant tokiai, o ne kitokiai, kitos išeities nebuvo.

Toji dinamika ribojo ir politines krašto galimybes. Bet kokia federacija būtų reikusi, kad lietuviai lieka lenkų erdvėje ir gali tikėtis tik bežemio kumečio ir mažąžemio valstiečio statuso. Esant tokiai padėčiai, tautinė valstybė buvo būtina socialinės pažangos ir dinamikos sąlyga.

Manau, Krupavičius tai suprato, o Romeris nesuprato. Krupavičius, labiau susijęs su lietuvių rūpesčiais, geriau jautė politinės veiklos ribas, apibrėžtas krašto socialinės padėties. Jis mąstė blaiviau, realistiškiau už Romerį. Ne lietuvių atgimimo sąjūdis buvo paskendęs idealizuotoje praeityje, bet jaunas Romeris ir kiti nesuprato, kad senosios kunigaikštystės – legendinės tautų sugyvenimo erdvės – bajoriškas socialinis pagrindas jau galutinai žlugęs, ir jį prikelti demokratiją amžiuje nėra nei galimybių, nei prasmės.

SUOPROTIS

Lapkritis. TARPUKARIO LIETUVIAI

Klausimai aptarimui:

1. Suskirstykite tekstą į prasmines dalis ir išskirkite kiekvienos dalies temą ir pagrindinę mintį.
2. Kokios grėsmės ir iššūkiai Lietuvos Respublikai, minimi tekste?
3. Autorius išskiria skirtingus lietuvių tautos santykius su kitomis tautomis. Apibūdinkite.
4. Kokios pagrindinės M. Krupavičiaus idėjos ir darbai aprašyti tekste?
5. Kokios pagrindinės M. Romerio idėjos ir darbai aprašyti tekste?
6. Kuo skiriasi minėtų asmenybių žvilgsnis į lietuvį ir Lietuvą?
7. Kaip jūs apibrėžtumėte – kas yra lietuvis dabar?
8. Kokie dalykai tekste jums buvo svarbūs/nesuprantami? Kam pritariate, o su kuo nesutinkate?

Daugiau informacijos: <http://sas.ateitis.lt/suoprotis>

Organizuoja: Studentų ateitininkų sąjunga

ATEITININKAI